

◀ Płyta kominkowa w jednej z Komnat Królewskich w pałacu w Fontainebleau (Francja)

wały powietrze znajdujące się w kanale za nimi; kanał miał wylot w pomieszczeniu obok, za ozdobnymi zwykle drzwiczkami. Ten rodzaj ogrzewania kanałowego był popularny w Niderlandach, Francji, Anglii oraz południowych Niemczech.

Obecnie trudno odróżnić płyty kominkowe od płyt ściennych zastosowanych do ogrzewania kanałowego. Przyczyną tego jest fakt usunięcia tych płyt z miejsc, w których spełniały już swoją rolę. Na pewno płyt służących do ogrzewania ściennego było dużo mniej.

Równoległe rozpowszechniły się piece żeliwne składające się ze specjalnej konstrukcji palenisk ostoniętych żeliwnymi płytami oraz kanałów odprowadzających spaliny; płyty pełniły tu funkcję konstrukcyjną. Piece żeliwne miały wiele odmian, od prostych konstrukcji zainstalowanych w jednym po-

▼ XVII-wieczny piec żeliwny ogrzewający dwa pomieszczenia. Muzeum Zamkowe w Marburgu (Niemcy)

Janusz Mróz

Płyty kominkowe i piece z żeliwa

Żeliwne płyty kominkowe rozpowszechniły się u schyłku średniowiecza. Możliwość ich masowego odlewania należy łączyć z pojawieniem się tak zwanych wysokich pieców, które były w stanie zapewnić dostateczną ilość żeliwa¹. Sama płyta żeliwna, poza oczywistą funkcją – magazynowaniem ciepła (stąd odpowiednia jej masa) – mogła pełnić również rolę ozdoby. Wykorzystywano to, umieszczając na płycie przedstawienia reliefowe i napisy.

Pierwsze płyty żeliwne odlewano w tzw. formach otwartych, używając modeli z drewna, jedno- lub wieloczęściowych. Do XVIII w. stosowano pewnego rodzaju glinę do wykonania negatywu płyt, do których wlewany był ciekły metal. Z czasem glinę zastąpiono piaskiem odlewniczym.

Piece wysokie uzyskiwały odpowiednią temperaturę dzięki spalaniu węgla drzewnego otrzymywanego z drewna. Wytrzebiecie lasów w Anglii, która wiodła prym w dziedzinie hutnictwa, zmusiło wytwórców do zastosowania już w połowie XVIII w. jako wsadu do pieców hutniczych – koksu.

Najwcześniejsze płyty żeliwne miały za zadanie przede wszystkim ochronę ściany kominowej w domu, gdzie ogień rozniecany był na posadzce. Nad ogniskiem zawieszano kocioł z jedzeniem lub wodą. W budowlach pałacowych płyty żeliwne montowano zwykle w ozdobnie obramowanych kominkach. Z reguły reliefy na płytach przedstawiały herby właścicieli.

Płyta kominowa nasunęła pomysł ogrzewania kanałowego. Ogrzewane ogniem płyty umieszczone w ścianie ogrze-

▲ Płyta kominkowa ostaniająca ścianę. Muzeum Zamkowe w Marburgu (Niemcy)

mieszczeniu do skomplikowanych konstrukcji, wbudowanych niejako w ściany domu i ogrzewających nawet kilka pomieszczeń. Na początku XIX w. upowszechniły się, szczególnie w domach mieszczańskich, piece żeliwne o przekroju koła lub owalu.

Trudno jest wyczerpująco przedstawić temat płyt i pieców żeliwnych bez określenia umieszczonych na nich przedstawień i napisów. Zdobnictwo żeliwnych płyt bowiem odzwierciedla gusty i zainteresowania właścicieli budowli, które były w nie wyposażane.

Pierwsze płyty posiadały zdobnictwo ornamentalne. W XVI i XVII w. zdobiono je najczęściej wizerunkami świętych. Popularne były także przedstawienia biblijne, mitologiczne i alegoryczne. Równie często, jak już wspominałem, pojawiały się herby.

W wieku XVIII i XIX nastąpiło poszerzenie tematyki przedstawień na płytach żeliwnych o tematy świeckie i rodzajowe.

W XIX w. nastąpił przełom związany z odlewnictwem żeliwa. Produkt stał się wielkoseryjny, powszechnie dostępny. Z żeliwa odlewano płyty, ale także biżuterię, przedmioty powszechnego użytku, nagrobki, latarnie, wreszcie np. elementy konstrukcyjne mostów.

Być może fakt rozpowszechnienia się przedmiotów żeliwnych spowodował, że długo widziano w nich jedynie przedmioty rzemiosła i przemysłu. Dopiero lata 60. i 70. XX w. pozwoliły spojrzeć na płyty żeliwne jak na dzieła sztuki, a nie tylko jako na przedmioty kultury materialnej. ❖

Fot. J. Mróz

Przypisy:

¹ Patrz podstawowe opracowania dot. odlewnictwa: K. Gierdziejewski, *Zarys dziejów odlewnictwa polskiego*, Stalino-gród 1954 r., rozdz. III; D. Pesch, *Herdgussplatten*, Köln 1982.

◀ Okragły piec żeliwny z początku XX w. Obecnie dekoracja jednej z krakowskich kawiarni

Przypisy

¹ Tak pisali o piecach kaflowych E. Kilarska i M. Kilarski we wstępie do katalogu wystawy „Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich XV–XVIII wiek” zorganizowanej przez Muzeum Zamkowe w Malborku i Muzeum Narodowe w Gdańsku na zamku w Malborku w roku 1989.

² Do budowy pieców cylindrycznych używano też zapewne (tak jak w innych regionach kraju) kafli garmkowych, ale w materiale archeologicznym ich nie stwierdzono.

³ J. Kruppé, *Problematyka i wyniki dotychczasowych badań archeologicznych na Wzgórzu Katedralnym*, „Komentarze Fromborskie” 1968, z. II, s. 57–85, ryc. 8–10.

⁴ Na innych terenach Polski pojawiły się znacznie wcześniej.

⁵ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, PAN IHKM – „Studia i Materiały” LVIII, 1987, s. 155.

⁶ Tamże s. 165.

⁷ Tamże s. 132. Takie figurki jako ozdoby pieca stanowią rzadkość i jak dotychczas znane są jedynie z Fromborka.

⁸ Tamże s. 168.

⁹ Ich rekonstrukcji dokonała specjalistka od pieców kaflowych, dr Maria Dąbrowska, prowadząca wraz z ekipą Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN z Warszawy, pod kierunkiem doc. Jerzego Kruppé i przy współpracy Mirosławy Gajewskiej-Kruppé, wieloletnie prace wykopaliskowe we Fromborku w latach 60. i 80. XX w.

¹⁰ Piec składa się z 370 kafli.

¹¹ Piec ten jest dziś eksponatem muzealnym, ale funkcjonował przez 241 lat, a na jego budowę zużyto ponad 600 kafli.

¹² Kafle te pochodziły z tego samego warsztatu, co można wnioskować na podstawie identycznego w obu przypadkach reliefowego ornamentu, zamkniętego owalną, profilowaną ramką z malaturą w części środkowej, wykonaną błękitem kobaltowym.

¹³ E. Kilarska, M. Kilarski, op. cit., s. 9.

¹⁴ Przybyli do Gdańska holenderscy osadnicy przywieźli modę na tego rodzaju zdobienia. Tematyka ich była bardzo różnorodna; na tle pejzażu sceny rodzajowe, sielankowe, dworskie.

¹⁵ Na fragmenty podobnych kafli natrafiono przy XVIII-wiecznym klasztorze pofranciszkańskim w Kadynach, znaleziska luźne zebrane przez pracowników Muzeum M. Kopernika.

¹⁶ *Katalog zabytków sztuki w Polsce – Braniewo, Ormeta, Frombork i okolice*, pod red. M. Arsyńskiego i M. Kutznera, Warszawa 1981. Ikona grafia pieca w tymże katalogu, w części ilustracyjnej, il. nr 149.

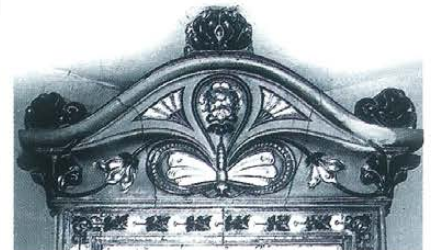
¹⁷ Po zdemontowaniu okazało się, że użyto do jego budowy również innych białych kafli z XVIII w., a także późniejszych, z przełomu XIX i XX w.

¹⁸ W roku 1837 następuje przeniesienie do Fromborka stolicy biskupstwa z Lidzbarka Warmińskiego i w kolejnych latach (1841–1842) budowa tzw. nowego pałacu biskupiego na miejscu istniejących tu dawniej kanonii. Architektura pałacu, a także niemal cały wystrój utrzymany jest w stylu neogotyckim.

¹⁹ Kafle te, wyrób berlińskiej firmy Schoffela, mają sygnaturę: *Kunstpferei/E. Schoffel Berlin*.

²⁰ Kafle te, wyrób berlińskiej firmy Schoffela, mają sygnaturę: *Kunstpferei/E. Schoffel Berlin*.

²¹ Sprawozdanie z posiedzeń Komisji Historii Sztuki z 14 lipca 1898 r., t. 6, z. II, III s. CXXVI.

▲ Zwierczeniec pieca secesyjnego, XIX/XX w. Podłachy, własność prywatna